

Gondolatok az imperium fogalmáról

1. A római *Imperium (Imperium Romanum)* évszázadokon át foglalkoztatta az európai politikai gondolkodókat és történétírókat. Már DANTE *Isteni Színjátékában* több ízben említést nyer az augusztuszi *pax Romana* és a principátus rendszere megalapítójának személye is többször szerepel a „középkor enciklopédiájában”. A végső soron **Augustus** személyéhez kapcsolódó egyetemes *imperium* DANTÉNál mint erős, de semmiképpen sem despotikus kormányzati rendszer jelenik meg. Ez az egész emberiséget átölelő világhatalom egyúttal egyfajta „*remedium contra infirmitatem peccati*”-t jelent nála. A *Purgatórium* híres hatodik énekében az egységes Itáliát is az *Imperium* részeként képzei el a nagy költő. A DANTE-féle elképzelés a római *imperium*ról döntő módon van befolyással az egész középkor *imperium*-koncepciójára, pontosabban az *imperium*ról alkotott elképzelésre.

A nemzeti államok megjelenésével annyiban módosul ez az elképzelés, hogy az *imperium*-koncepcióban megjelenik egy adott állam (nemzet) vezető szerepének gondolata. Ez a módosult *imperium*-koncepció lényegében a Humanizmus korától kezdve jelenik meg. Ennek a szemléletnek a csirái azonban már a Protohumanizmus korában is, így elsősorban PETRARCÁNál mutatkoznak. A PETRARCA-féle *Imperium Romanum* már korántsem egyetemes jellegű, nemzetek feletti augusztuszi *imperium*ot jelenti. Az univerzális jellegű *imperium* gondolata első ízben a nemzeti szuverenitást hangsúlyozó francia uralkodóknál, monarcháknál szorul háttérbe. A „*rex Franciae est imperator in regno suo*” tétele tagadja az univerzális *imperium* létjogosultságát. A Felvilágosodás korában az augusztuszi *imperium* mint az abszolút monarchia prototípusa szerepel, és ezzel vonzerejét, úgymond attraktivitását elveszti. Döntően erre vezethető vissza **Augustus** személyének, személyiségének negatív megítélése például VOLTAIRE-nél és GIBBON-nál. Anélkül, hogy időben tovább kellene haladnunk az augusztuszi *imperium* „továbbélése” elemzésében, megállapíthatjuk, hogy az arra vonatkozó kutatások hosszú évszázadokon át különféle prekonceptiók által befolyásoltak.

2. Az augusztuszi principátus természetének problémáját vizsgálva megállapíthatjuk, hogy annak a kérdésfeltevésnek, miszerint a principátus monarchiának, avagy pedig diarchiának, vagy egyenesen köztársaságnak tekinthető-e, erősen formális jellegű. A kutatók általában, kevés kivételtől eltekintve nincsenek figyelemmel arra, hogy a római állam **Augustus** korában nem tekinthető adminisztrációs tekintetben egységesnek, ami persze még nem jelent egyfajta, modern értelemben vett föderatív típusú államalakulatot.

ARANGIO-RUIZ szerint az augusztuszi államon belül a *princeps a res publica* fölött egyfajta „protektori” hatalommal rendelkezik. Ez a tézis, azonban nézetünk szerint vitatható, mivel a *princeps* és a *populus Romanus* egymástól való elválasztásán alapul, ami erősen mesterséges konstrukció volna. FREZZA továbbfejleszti ARANGIO-RUIZ tézisét, amennyiben **Augustus** és az alattvalók között a magánjog analógiájára elképzelt patrónusi viszonyt feltételez. **Augustus** ilyen módon egyfajta imperator-patrónus volna. A FREZZA-féle felfogás is valójában a *populus Romanus* és a *princeps* kettősségére, „dualizmusára” épül. Az ARANGIO-RUIZ és a FREZZA-féle elméletek egy vonatkozásban azonban igen figyelemreméltóak: a protektori — vagy éppen a *patronus-cliens* — kapcsolat feltételezése arra enged következtetni, hogy az *Imperium Romanum* valamiféle államok közötti univerzális, nemzetek feletti, szupranacionális rendszert alkotott.

3. Röviden át kell tekintenünk azokat az irányzatokat, amelyek az augusztuszi *imperium* sajátosságait meghatározott körbe tartozó források alapján fogalmazzák meg. Elsőnek azzal az irányzattal foglalkozunk, amely az *imperium*ot a köztársaság (*res publica*) korának utolsó fázisa alapján közelíti meg. Ez az irányzat elsődleges fontosságúnak a *Corpus Ciceronianum*-ot tekinti,

¹ tanszékvezető egyetemi tanár, az MTA rendes tagja, Eötvös Loránd Tudományegyetem Római Jogi tanszék. E-mail: gabor.hamza@ajk.elte.hu

amelyen belül a *De re publica* jut elsődleges szerephez. Jelentőséghez jut még az ilyen típusú analízisben a történetíró TACITUS is, aki a principátus rendszerét republikánus szemszögből, oldalról közelíti meg.

Egy másik történetírói irányzat az augusztuszi *imperiumot* az utódok oldaláról vizsgálja, ahol is a **Iulius-Claudius** dinasztia tagjainak értékelése jut kiemelkedő szerephez. Nem véletlen, hogy ennek az irányzatnak a képviselőinél a *tabula Hebana* és a *lex de imperio Vespasiani* típusú források elsődlegesek. A harmadik, ún. sztratigrafikus jelzővel illethető irányzat **Augustus** politikai pályafutásának egyes állomásait analizálja elsődlegesen. A „sztratigrafikus” módszerrel dolgozó irányzatnál a *Res gestae*, valamint *Suetonius*, *Cassius Dio* és nem utolsósorban az epigráfiai források szerepelnek döntő súllyal.

4. Nézetünk szerint az augusztuszi *imperium* jellemzésénél több típusú hagyományt kell megkülönböztetni, amelyek végül is többé-kevésbé közvetlen módon megszabják annak sajátosságait. A latin, a provinciális és a keresztény hagyomány van döntő módon hatással az augusztuszi *imperium* formálódására. Kiemelkedő szerephez kell jutnia a gazdag latin tradíciónak, amely befolyással van a különböző augusztuszi predikátumok formálódására. Az „*imperium*” terminus technicust vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az nem érinti sem a *populus Romanus*, sem pedig azoknak az államoknak a szuverenitását, amelyeknek a „*novus Romulus*” imperatora.

Ilyen módon a *res publica populi Romani* továbbra is szabad marad, amelyen belül **Augustus** csupán *princeps*, tehát csak „*primus inter pares*”. A *civitas Romana*-n kívül, ennek következtében **Augustus** nem *potestasszal*, hanem *imperiummal* rendelkezik. A provinciák következésképpen szuverén és szabad szervezeti rendszerek. A *potestas (regia)* **Augustust** csak kivételes esetben illeti meg: ez a helyzet a *regnum Aegypti* esetében.

Az *imperium* ilyen módon különbözik egyrészt a *respublicától*, de ugyanakkor nem azonosítható egy monarchikus — a hellenisztikus monarchiák mintájára — rendszerrel sem. Maga az *imperium* kifejezés, amely még a királyság korára nyúlik vissza, tulajdonképpen a latin városszövetség feletti katonai hatalmat jelentő fogalom. Ilyen értelemben **Augustus** két funkciója között, ti. a *rex Aegypti* és az *imperator* között, nincs ellentmondás. Az *imperator* funkciónak alárendelt a *rex*-funkció, amit bizonyít az, hogy Egyiptom mint *regnum*, az impérium része. Mint *imperator* irányítja az *imperium* legkülönfélébb részeit, területi, politikai egységeit: a *civitas Romana*-val rendelkező polgárokat, a *poliszokat* és a *regnumokat*. Több *populus* és *rex* fölött uralkodik, beleértve a *rex Aegypti*-t is.

5. COLI nyomán megállapíthatjuk, hogy **Augustusnak** nem célja a fentiek alapján egy *regnum* létesítése vagy éppen a *res publica* szétzúzása. Célja kizárólag az, hogy egy új típusú államrendszert alapítson, amely a monarchiától éppúgy különbözik, mint az egykori városállamtól. A megoldás analóg a makedón hódítást követő helyzettel Görögországban (Hellasban). Mint pseudo-**Arisztotelésznek Nagy Sándorhoz** írt levelében erre utalás található: a cél a meghódított népek irányában a *basileia*, míg a szabad poliszok (*poleis*) felé a feladat egyszerűen a *hegemónia* (azaz *imperium*) elérése, megvalósítása.

COLI joggal utal arra, hogy az *imperium*, az *imperium populi Romani* formájában már eredetileg is modern értelemben vett nemzetközi jellegű, természetű fogalom. Maga az *imperium consulis* valójában ennek az *imperium populi Romaninak* a függvénye. Ez ad magyarázatot arra, hogy a magisztrátusok miért rendelkeznek a katonai tartalmat is magában foglaló *imperiummal* és az miért hiányzott az inkább szakrális jellegű *rex*-nél. Az államok közötti kapcsolat, a *societas*, lényegében véve katonai jelleget ölt (*szümmakhia*).

Róma szövetségesi egyfajta „*dediti in fidem*” minőségben szerepelnek, amely még messze nem jelent „*dediti in potestatem*” kvalitást. **Augustus** célja tulajdonképpen az, hogy *foedera iniquan* nyugvó impériumot egy *foedus iniquum*-on alapuló *imperiummá* alakítsa át. Ennek szolgál eszköze az *imperium* újszerű értelmezése, amely most már a szolgálattal válik egyértelművé. A híres vergiliuszi sorban „*regere imperio populos*” az *imperiumnak* inkább ez a jelentése domborodik ki, nyer hangsúlyt.

4. Kiemelkedően fontos feladat ebben a vonatkozásban a provinciáknak az *Imperium Romanumban* betöltött szerepének, súlyának vizsgálata. Theodor MOMMSEN szerint az *Imperium*

Romanum története valójában a provinciák története. Az ő érdeme az, hogy elsőként utal az *Imperium Romanum*ban uralkodó pluralitásra, amely éppen a provinciák területén, azok vonatkozásában jelentkezik. A „*redactio in provinciam*” még távolról sem jelenti azt, hogy megszűnne az egyes városközösségek autonómiája. Más kérdés az, hogy a Kr. u. III. századtól kezdve mind inkább előtérbe kerül a birodalom homogenitásának, pontosabban a homogén birodalom megteremtésének, létrehozásának feltétlen igénye, kívánalma.

A principátus korában azonban az *Imperium Romanum* részét alkotó poliszok lakossága és az *externae gentes* között nincs lényegi, hierarchikus természetű különbség. Ennek nem mond ellent az a tény, hogy esetenként már a principátus korában a *princeps* részéről megfigyelhető olyan törekvés, amely a poliszok önállóságának, autonómiájának csökkentésére irányul így például *Vespasianus* császár uralkodásának idején. A poliszok (*civitates*) azonban még **Augustus** korában politikai egységek, entitások is, és így maga az *imperium* valójában poliszok föderációjának tekinthető, melyek közül az egyik a *civitas Romana*, mint erre a híres történetíró, *Dio Chrisostomus* alapján következtetni lehet.

5. Különös figyelmet érdemelnek azok az augusztuszi *imperiumra* vonatkozó nézetek amelyek a keresztény történetírók munkáiban találhatóak. Nem elhanyagolható az *Imperium Romanum* igazgatási struktúrája kérdésének vizsgálata. Ugyanez vonatkozik, érvényes az *Imperium Romanum* bonyolult, rendkívül szerteágazó adó- és igazságszolgáltatási rendszerének elemzésére, vizsgálatára is.

A jogi, történeti és nem utolsósorban közigazgatási vonatkozásban egyaránt sokat vitatott *pax Augusta* kérdése, amely az *imperator* politikai elképzeléseinek tengelyében álló program, és amely az uralkodó ökomenikus céljaival a legszorosabb összefüggésben áll, szintén megkülönböztetett figyelmet érdemel.